

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2017, 6 (12): (129-158)

Müslümanlar ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun İlk Karşılaşması:

Mu'te Seriyyesi

**The First Confrontation between Muslims and the Christian Byzantine Empire:
Mu'tah Battle**

Recep Erkocaaslan

**Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi Anabilim Dalı**

**Assistant. Professor, Recep Tayyip Erdogan University, Divinity Faculty,
Department of Islamic History**

Rize/Turkey

receperkocaaslan@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9811-5524

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Ağustos / August 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım / November 2017

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 6

Sayı / Issue: 12

Sayfa / Pages: 129-158

Müslümanlar ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun İlk Karşılaşması: Mu'te Seriyyesi

Öz: Mu'te Seriyyesi o zamana kadar oluşturulan en büyük İslâm ordularından biri olması ve Müslümanlar ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun ilk karşılaşması olması hasebiyle çok önemlidir. Mu'te Seriyyesi, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un 1453 yılında, Türklerin eliyle fethedildiği zamana kadar devam eden bir mücadelede çekilen ilk silah olmuştur. Müslümanlar bu savaşta Hz. Peygamber'in belirlediği üç kumandanı ve dokuz mücahidi şehit olarak vermişlerdir. Bu kayıplara rağmen Müslümanlar daha sonraki fetihlerde kullanmak üzere oldukça değerli bilgiler elde etmişlerdi.

Anahtar Kelimeler: Mu'te, Seriyye, Bizans, İslâm, Hristiyanlık.

The First Confrontation between Muslims and the Christian Byzantine Empire: Mu'tah Battle

Abstract: Mu'tah Battle is regarded as very important due to having one of the greatest Islamic Army ever created and being the first confrontation between Muslims and the Christian Byzantine Empire. Mu'tah Battle was the first attempt in a struggle that continued until the time when the Byzantine Empire's capital, Istanbul, was conquered by the Turks in 1453. Three Muslim commanders determined by the Prophet Hazrat Muhammad (pbuh) and nine Muslim soldiers were martyred in this war. Despite these losses, Muslims obtained useful knowledge to use in later conquests.

Key Words: Mu'tah, Battle, Byzantine, Islam, Christianity.

سرية مؤتة: المواجهة الأولى بين المسلمين والإمبراطورية البيزنطية المسيحية

المخلص: سرية مؤتة مهمة للغاية من جهتين؛ أولاً تم في حينها تشكيل أكبر الجيوش الإسلامية حتى تلك الفترة، ثانياً كانت أول مواجهة بين المسلمين والإمبراطورية البيزنطية المسيحية. وكانت سرية مؤتة أول سيف سلّ في صراع استمر حتى فتح إستانبول، عاصمة الإمبراطورية البيزنطية، في أيدي الأتراك. واستشهد في هذه المعركة ثلاثة من القادة وتسعة من المجاهدين الذين عينهم الرسول. ورغم هذه الخسائر، حصل المسلمون على معلومات قيمة استخدموها لاحقاً في فتوحات أخرى.

الكلمات المفتاحية: سرية مؤتة، الروم، الإسلام، المسيحية.

GİRİŞ

İslâm tarihinde genel kabule göre, bizzat Hz. Peygamber'in kendisinin katılarak ashâbına komutanlık ettiği seferlere gazve,¹ asker sayısına bakılmaksızın Hz. Peygamber'in sefere katılmadığı savaşlara ise seriyye² adı verilmiştir.

Seriyyeyi oluşturan asker sayısı hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Buna göre, beş ila üç yüz kişi arasındaki askerî birliklere,³ dört yüz atlıya⁴ veya dokuz kişiden daha çok askerin katıldığı askerî birliklere⁵ "seriyye" denilmiştir.

Kaynaklarda seriyye grubuna dâhil olması gereken bazı askerî harekâtlara "gazve" ismi verildiği görülmektedir. Mesela Mu'te ve Zâtüsselâsil seriyyeleri gazve olarak isimlendirilmiştir.⁶ Ancak hem Mu'te hem de Zâtüsselâsil, Hz. Peygamber bu askerî harekâtlara katılmadığı için seriyye grubuna girmektedir.

Mu'te Seriyyesi, dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Bizans ile İslâm Devleti'nin ilk karşılaşması olması hasebiyle müstesna bir konumdadır. Ayrıca Mu'te Seriyyesi o güne kadar düşman üzerine taarruz yapmak amacıyla oluşturulan en büyük İslâm ordusuydu. Belki de yukarıda verdiğimiz seriyye ile ilgili verilen hiçbir tanıma uymadığı için olsa gerek, kaynakların hemen hemen tamamında Mu'te Gazvesi şeklinde geçmektedir.

Mu'te Seriyyesi İslâm tarihindeki en önemli savaşlardan biri olmasına rağmen birçok konuda ciddi belirsizliklere sahiptir. Düşman askerlerinin sayısı, düşman ordusunun komutanının kimliği ve bu seriyyenin bir mağlubiyet mi yoksa galibiyet mi olduğu gibi sorular mevcudiyetini devam ettirmektedir. Bu sorulara kesin cevaplar verebilme gibi bir iddiamız bulunmamaktadır. Fakat yapılan tartışmalara bir katkı yapabilmek adına Bizans tarihi ile ilgili kaynaklardan da istifade ederek bu konuyu yeniden ele almayı uygun gördük. Öncelikle Mu'te Seriyyesi'nin genel bir resmini okuyucuya vermeye çalıştık. Sonraki kısımda ise tartışmalı konuları ayrı başlıklar altında inceledik.

¹ Hüseyin Algül, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 488; Ahmet Önkal, "Gaza", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c. III (İstanbul: 2000), 31.

² Mustafa Fayda, "Seriyye", *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşamış Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: 2006), 1779; Serdar Özdemir, "Seriyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 565.

³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, tah. Abdullah Ali el-Kebîr v.d. c. III (Kâhire: Dârü'l-Meârif, ts.), 2004; Mahmûd Hamdî Zakzûk, "es-Serâyâ", *el-Mevsû'atü'l-İslâmiyye el-Âmme*, (Kahire: 2001), 750.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 2004.

⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdü (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultaniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Diniyye*, tah. Ahmed Mübârek Bagdâdî (Kuveyt: Mektebetü Dârü İbn Kuteybe, 1989), 174.

⁶ Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid (ö. 207/822), *Kitâbü'l-Megâzî*, tah. Marsden Jones, c. II (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 755/769.

A. Mu'te Seriyyesi'nin Tarihi, Sebebi ve Gelişimi

1. Mu'te Seriyyesi'nin Tarihi ve Sebebi

Mute, bugün Ürdün'de Lût Gölü'nün güney ucunun doğusunda, verimli bir ova ortasında, Kerek'in 12 km. kadar güneyinde bir köydür.⁷ Kudüs'e uzaklığı 50 km.,⁸ Medine'ye uzaklığı 1100 km. civarındadır.⁹

Hız. Peygamber döneminde bölgede yapılan kılıçlar oldukça ünlü olup, bölge, geniş tarım arazileri ve buğdayının kalitesi ile meşhurdur.¹⁰

Kaynakların ittifakla bildirdiğine göre, Mu'te Seriyyesi, Cemaziyelevvel 8/Eylül 629 tarihinde gerçekleşmiştir.¹¹ Kaynaklarımız arasında buna tek muhalefet eden kişi İbn Abdilber (ö. 463/1071) olup o, seriyyenin Cemaziyelahir 8/Ekim 629 tarihinde vuku bulunduğunu bildirmiştir.¹²

Mu'te Seriyyesi'nin diğer bir ismi de üç tane komutan tayin edildiği için olsa gerek Ceyşu'l-Ümerâ'dır.¹³

Kaynaklarda Mu'te Seriyyesi'nin sebebi şöyle açıklanır: Hz. Peygamber Benî Lihb kabilesinden Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi bir mektupla Busrâ Valisi'ne göndermişti. Hâris, Mu'te bölgesine geldiğinde, bölgedeki Gassânî emirlerinden

⁷ Fr. Buhl, "Mü'te", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 851.

⁸ Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXI (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 385.

⁹ Ebü'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerim Özyaydın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 285.

¹⁰ Ebü Abdullah Şihâbeddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mü'cemü'l-Büldân*, c. V (Beyrût: Dârü's-Sadr, 1977), 220; Serdar Özdemir, *Hız. Peygamber'in Seriyyeleri*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), 94-95.

¹¹ Ebü Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şiblî, c. IV (Beyrût: Dârü'l-İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 20; Ebü Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bagdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, tah. Muhammed Abdülkâdir Atâ, c. II (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 97; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Muhammed Hamîdullah, I, (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1987), 380; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bagdâdî (ö. 310/923), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c. II (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 149; Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Sâid b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *Cevâmi'u's-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 174; Ebü'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, tah. Ebü'l-Fidâ' Abdullah el-Kâzî, Muhammed Yûsuf ed-Dakkâk, c. II (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 112; Ebü Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, c. I (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 480; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hız. Peygamber Deori Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 827.

¹² Ebü Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber (ö. 463/1071), *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tah. Şevkî Dayf (Kahire: 2002), 222.

¹³ Taberî, *Târîh*, II, 151.

Şurahbîl b. Amr el-Gassânî önünü keserek nereye gittiğini sordu. Hâris, Şam'a gitmek istediği cevabını verince, Şurahbîl ona Hz. Muhammed'in elçilerinden olup olmadığını sordu. Hâris'in "evet" demesi üzerine Şurahbîl onu bağlattı ve eziyet ederek öldürttü. Daha önce Hz. Peygamber'in hiçbir elçisi öldürülmemişti. Bu haberi aldığı zaman Hz. Peygamber'in çok ağırına gitti. Derhal insanların toplanmasını emretti.¹⁴ Hâris, Hz. Peygamber'in öldürülen ilk ve son elçisi olmuştur.¹⁵

Kaynaklarda Hâris b. Umeyr el-Ezdî'nin mektup götürdüğü Busrâ valisinin ne adı ne de mektubun içeriği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu vali Gassânlı mıydı yoksa Grek soyundan gelen biri miydi, bunu da bilemiyoruz.¹⁶

Hz. Peygamber'in elçisine yapılan bu hareket, devletler hukukunun açık bir ihlaliydi ve bugünkü adıyla misillemeyi¹⁷ gerektirecek bir davranıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber derhal Müslümanların toplanmasını emretti.¹⁸ Bunun üzerine Müslümanlar aceleyle Curf karargâhında toplandılar. Hz. Peygamber öğle namazını kılana kadar onlara hiçbir şey söylemedi. Namazı kıldıktan sonra onlara Hâris'in Şurahbîl tarafından şehit edildiği haberini verdi.¹⁹

Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise'yi insanlar üzerine komutan tayin etti. Zeyd b. Hârise'nin yaralanma veya şehadet gibi bir sebeple komutanlık görevini yerine getiremeyeceği bir durumla karşılaşılırsa, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in komutan olmasını, ona da benzer bir halin isabet etmesi durumunda Abdullah b. Revâha'nın komutan olmasını emretti. Şayet Abdullah da benzer bir durumla karşılaşılırsa, mücahitlerin

¹⁴ Vâkidî, II, *Megâzî*, 755-756; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 97; Zehebî, *Târîh*, I, 479; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Muhtasarı Târîhi Dimaşk li-İbn Asâkir*, tah. Ruhiyye Nehhas, Riyaz Abdülhamid el-Murad, Muhammed Mutî' Hafız, c. I (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1984), 152; Hüseyin b. Muhammed b. Hasen ed-Diyârbekrî (ö. 990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâl-i Enfesi Nefîs*, c. II (Beyrût, Müessesetü Şa'bân, ts.), 70.

¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 97; Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, c. II (İstanbul: Nesil Yayınları, 2004), 442.

¹⁶ Muhammed Hamîdullah (ö. 1423/2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, c. I (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2001), 330.

¹⁷ Misilleme: Bir devletin kendisine karşı başka bir devlet tarafından yapılan, dostluktan uzak, nezaketsiz veya ahlakî vazifelere aykırı fiillerine aynı şekilde mukabele etmesidir. Bkz. Ahmet Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 26; Muhammed Hamîdullah (ö. 1423/2002), *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 193.

¹⁸ Vâkidî, *Megâzî*, II, 756; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimaşk*, I, 152; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 70.

¹⁹ Vâkidî, *Megâzî*, II, 756; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 97; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimaşk*, I, 152.

kendi içlerinden bir komutan seçmelerini istedi.²⁰ Bunun üzerine Ca'fer, "Yâ Rasûlallah! Zeyd'i üzerimize komutan tayin edersen ben gitmem" dedi. Hz. Peygamber, Ca'fer'e, "Git! Senin hakkında neyin daha hayırlı olduğunu bilemezsin" dedi.²¹ Şiîliğe meyliyle maruf olan Ya'kûbî (ö. 292/905) komutanların tayin sıralaması hakkında, "Bir rivayete göre de Ca'fer b. Ebû Tâlib, Zeyd'den önce komutan tayin edilmiştir" demektedir.²²

²⁰ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 756; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 20; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), *Sahîh*, tah. ve tahr. Ahmed Zehve, Ahmed İnâye (Beyrût: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 2011), *Megâzî* 44; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 174; İbn Abdilber, *ed-Dürrer*, 222; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, I, 152; Ahmet Önkâl, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VI (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 549; Sargon Erdem, Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revâha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. I (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 129.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 34; Taberî, *Târih*, II, 151; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 112, Zehebî, *Târih*, I, 485; Abdullah Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, çev. Enver Güneç, Seraceddin Emre (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 481. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in toplumdaki genel anlayışın bir tezahürü olarak kendisini Zeyd b. Hârise'den daha soylu ve daha faziletli görmesi ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla bu rivayetin uydurma bir rivayet olduğunu düşünmüyoruz. Ancak bazı rivayetlerde ehl-i beytin diğer insanlardan daha faziletli olduğu şeklindeki bir yaklaşımın Hz. Peygamber'e atfedildiği görülmektedir. Rivayete göre Ca'fer'in Mu'te'deki şahadetinden sonra Hz. Peygamber "Ca'fer'i cennette uçarken gördüm, onun iki ayağı kana boyanmıştı. Zeyd'i gördüm, seviye olarak ondan biraz düşüktü. Ben Zeyd'in Ca'fer'den düşük olduğunu zannetmiyorum, dedim. Cebrail bana gelerek, 'Muhakkak Zeyd, Ca'fer'den daha düşük değildir. Fakat Ca'fer sana olan yakınlığı sebebiyle faziletlidir' dedi" buyurmuştur. Bkz. Vâkîdî, *Megâzî*, II, 762; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, (ö. 292/905), *Târihu'l-Ya'kûbî*, tah. Abdülemîr Mihna, c. I (Beyrût: Şirketü'l-İlemî li'l-Matbû'ât, 2010), 384. Hâlbuki Kur'an'ı Kerim'de faziletin akrabalık ile değil amel ile elde edildiği açık bir şekilde zikredilmektedir. "Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır." Bkz. Hucurât 49/13. Dolayısıyla zikrettiğimiz bu rivayet İslâm'ın ruhuyla çelişmektedir. Maalesef İslâmî ilimlerin kaynaklarında buna benzer pek çok rivayet bulunmaktadır. Özellikle Hz. Osman'ın vefatından sonra taraflar kendi görüşlerini desteklemek, muhaliflerin düşüncelerini de yermek amacıyla hadis uydurmaya başlamışlardır. Hz. Ali taraftarlarından birisinin söylediği, "Allah belalarını versin! Ne kadar muhteşem bir ilmi ifsat ettiler" sözü meydana gelen yıkımın büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Yine bazı İslâm âlimleri bu yıkımı sayısal olarak da belirtmişlerdir. Hz. Ali ve Ehl-i beyt hakkındaki uydurma rivayetlerin üç yüz binden fazla olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîh* (Beyrût: Dâru İbni Hazm, 2010), 17; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ebû Bekir b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîh ve'z-Zâif*, tah. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 2004), 116; Muhammed Salih Ekinci, *Tarihte Metod ve Tarihi Tetkikler Işığında Sahabe Dönemi*, çev. Mehmet Ecir Eşiyok (Konya: ts.), 219; Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1391/1971), *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları* (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2013), 192-193; Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV, 2015), 42; Çalışmamızda bulunan âyet meallerini verirken bir komisyon tarafından hazırlanan Kur'an'ı Kerim mealini kullandık. Bkz. Hayrettin Karaman vd., *Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).

²² Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, I, 384.

İnsanlar çıkmak için toplandıklarında Hz. Peygamber, Zeyd'e beyaz bir sancak verdi. Üç bin civarındaki mücahit Medine'den ayrılırken geride kalanlar onlarla vedalaşıyorlar ve dua ediyorlardı.²³

Bu üç bin kişinin yanı sıra Hz. Peygamber'in bir miktar da takviye olmak üzere denizden asker gönderdiği zikredilmektedir.²⁴ Fakat bu habere ihtiyatla yaklaşmamız gerekir. Çünkü ulaşabildiğimiz ilk dönem siyer kaynaklarında bu bilgiyi teyit edecek herhangi bir malumata rastlayamadık.

Hz. Peygamber mücahitleri uğurlarken tüm Müslümanlara ve ordu komutanı olması sebebiyle özellikle Zeyd b. Hârise'ye bu askeri operasyon sırasında karşılaşılabilecekleri durumlar hakkında bazı tavsiyelerde bulundu.²⁵ Hz. Peygamber mücahitlerle birlikte Vedâ' Tepesi'ne kadar yürüdü. Oraya geldiklerinde ashâbına son kez bazı uyarılarda bulundu. Hz. Peygamber, Allah rızası için savaşmalarını, *savâmi*'lerde²⁶ inzivaya çekilmiş insanlara karışmalarını, bunun haricindeki şeytana kulluk eden insanlarla savaşmalarını, kadınları, çocukları, hastaları ve yaşlıları öldürmemelerini, ağaçları kesmemelerini ve evleri yıkmamalarını istedi.²⁷ Mücahitler cuma günü yolculuğa başladılar.²⁸

Müslümanlar Medine'den ayrılıp Hâris'in öldürüldüğü yere varmadan önce Vâdi'l-Kurâ'da birkaç gün ikamet ettiler. Düşman, Müslümanların hareket ettiğini haber aldı. Ezd Kabilesi'nden Şurahbîl, kardeşi Sedûs veya Vebr b. Amr'ı öncü birliklerin başında Müslümanlara karşı gönderdi. Kardeşinin komutasında

²³ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 756; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 21; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 97; İbn Abdilber, *ed-Dürrer*, 223; Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudârî (ö. 1345/1927), *Nûru'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* (Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 202; Mahmut Şit Hattâb, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 96. Konuyla ilgili bir rivayette müslümanların sayısı altı bin kişi olarak belirtilmiştir. Fakat bu rivayet "denildi ki" lafzıyla nakledilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dımaşk*, I, 153.

²⁴ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdullah b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târîhu Medineti Dımaşk*, tah. Muhibbüddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî c. II (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995), 12; Muhammed Hamîdullah (ö. 1423/2002), *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*, çev. Ülkü Zeynep Babacan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 149; Şulul, *Kronoloji*, 834.

²⁵ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 757-758; Suruç, *Kâinatın Efendisi*, II, 444-445.

²⁶ Hristiyan din adamlarının inzivaya çekilmek maksadyyla ikamet ettiği yüksek dağ veya mekânlara verilen isimdir. Bkz. Luvîs Ma'lûf Yesûî (ö. 1368/1947), *el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-Alâm* (Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 2008), 441.

²⁷ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 758; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dımaşk*, I, 153; Hudârî, *Nûru'l-Yakîn*, 202.

²⁸ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, c. VI (Cize: Hicr lî't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1997), 415.

gönderdiği öncü birliklerin Müslümanlarla yaptıkları savaşta öldürülmesi üzerine Şurahbîl korkarak kaleye kapandı.²⁹

Yine benzer şekilde Müslümanların Mu'te'ye ilerlerken çeşitli saldırılara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Kaegi, Bizans kaynaklarından yararlanarak ortaya koyduğu çalışmasında Müslümanların Mu'te'ye ilerlerken Karak'ın güneyinde yer alan, hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Hathab Köyü sakinleri tarafından saldırıya uğrayarak bir asker kaybettiklerine dair bir bilgi vermektedir.³⁰

Müslümanlar, Şam topraklarındaki Me'ân'a doğru ilerlediler. Bu sırada Müslümanlar Herakleios'un (610-641) Belkâ' topraklarındaki Meâb'a geldiği haberini işittiler. Herakleios'un yanında Behrâ', Vâil, Bekr, Lahm, Cüzâm ve Kayn kabilelerinden toplam yüz bin kişi vardı. Bu kabilelerin başlarında ise Beliy kabilesinden Mâlik isminde biri bulunuyordu.³¹

Bazı kaynaklarda ise, Bizans Ordusu'nun yüz bin Rum ve yüz bin Hristiyan Arap olmak üzere toplam iki yüz bin kişi oldukları belirtilir. Ayrıca Bizans'ın müttefiki olan Araplara komutanlık eden şahsın ismi Mâlik b. Zâfile veya Mâlik b. Râfile olarak verilir.³²

Kaynaklarda düşman askerlerinin sayısı yüz bin,³³ yüz elli bin,³⁴ iki yüz bin³⁵ ve iki yüz elli bin³⁶ olarak verilir.

²⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 759-760; Suruç, *Kâinatın Efendisi*, II, 446.

³⁰ Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 115. Bazı İslâm tarihi kaynaklarında da bu bilgiyi teyit eden bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayete göre Müslümanlar, savaş bittiğinde Hâlid b. Velîd kumandasında geri dönmeye başlamışlardı. Müslümanlar Mu'te'ye ilerlerken içerisinde kale bulunan bir köy halkı Müslümanlara arkalarından saldırıp bir kişiyi öldürmüşlerdi. Bu sebeple Müslümanlar bu kaleyi muhasara ettiler. Müslümanlar hendekle çevrili olan bu kaleyi fethedip yıktılar. Bkz. İbn Manzûr, *Muhtasarı Târihi Dimaşk*, I, 155; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 72. Bu köyün es-Serât dağlarındaki Ekseb (Keskes) Köyü olduğu belirtilmektedir. Bkz. Vâkıdî, *Megâzî*, III, 1124; Şulul, *Kronoloji*, 837.

³¹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 760.

³² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 22; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 222; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târihi Dimaşk*, I, 153.

³³ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 760; Muhammed Hamîdullah (ö. 1423/2002), *Hiz. Peygamberin Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter (İstanbul: ts.), 13; Hattâb, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, 96.

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 416; Hudarî, *Nûru'l-Yakîn*, 203.

³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 22; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 222; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târihi Dimaşk*, I, 153.

³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 416; M. Asım Köksal (ö. 1419/1998), *İslâm Tarihi*, c. XV (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 57.

Bizans ordusunun kendilerine yaklaştığı haberi Müslümanlara ulaşınca, iki gece Me'ân'da ikamet ettiler ve bu durumu aralarında görüştüler. Bazı sahâbîler düşman çok kalabalık olduğu için tereddüt içerisindeydiler. Durumun Rasûlullah'a haber verilmesini, Hz. Peygamber'in ya kendilerini geri çevireceğini veya yardım göndereceğini söylediler. İslâm ordusu içerisinde bu tartışmalar yaşanırken, Abdullah b. Revâha ayağa kalkarak insanları cesaretlendirmek için bir konuşma yaptı. Bedir ve Uhud gazvelerinden örnekler verdi. Müslümanların sayıca az oldukları bu savaşlardan yüzlerinin akıyla çıkabildiklerini söyledi. Ayrıca her halükarda kendileri için iki güzellikten birinin bulunduğunu, ya galibiyet ya da şehadetin kendilerini beklediğini söyledi.³⁷ Mücahitler Abdullah b. Revâha'nın bu sözleriyle cesaretlendiler.

Müslümanlar ve Bizans'a bağlı birlikler Belkâ' sınırındaki Meşârif Köyü'nün yakınlarında karşılaştılar. Müslümanlar Kerk ve Tufeyla arasında kalan Mu'te'ye gelmeyi kendileri açısından daha uygun buldu. Bu arazi savunma savaşı için daha uygundu.³⁸ Müslümanların sağ kanadının başında Benî Uzre kabilesinden Kutbe b. Katâde, sol kanadının başında ise ensârdan Abâye b. Mâlik veya Ubâde b. Mâlik vardı.³⁹

2. Savaşın Gelişimi

İki ordu karşı karşıya geldiğinde Hz. Peygamber'in komutanları o gün yaya olarak savaştılar. Sancağı Zeyd b. Hârise aldı. O Müslümanlarla birlikte saf halinde savaşmaya başladı. Zeyd b. Hârise kısa bir müddet içinde mızrak darbeleri neticesinde şehit oldu. Zeyd şehit olduğunda elli beş yaşındaydı.⁴⁰ Sonra sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib aldı. O atından indi ve atının ayaklarını kesti. Ca'fer Müslümanlardan atının ayaklarını kesen ilk kişidir.⁴¹ Ca'fer atının ayaklarını düşman askerlerinin eline geçerek Müslümanlar aleyhine kullanılmaması için kesmiştir. Ca'fer önce sancağı sağ eline aldı, onu kestiler, daha sonra sancağı sol eline aldı, onu da kestiler. Daha sonra iki pazusuyla tutarak sancağı göğsüne bastırdı ve o şekilde

³⁷ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 760; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 22; Taberî, *Târîh*, II, 150; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 175; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 222.

³⁸ Mahmut Şîr Hattâb, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmet Ağrakça (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988), 208.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 25; Taberî, *Târîh*, II, 150; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 223; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 113.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 34; Zehebî, *Târîh*, I, 493.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 25; Taberî, *Târîh*, II, 151; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 420.

şehit oldu.⁴² Şehit olduğunda onun otuz üç,⁴³ otuz dört,⁴⁴ kırk⁴⁵ veya kırk bir⁴⁶ yaşında olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

Hız. Peygamber tarafından Ca'fer'in kesilen iki kolu yerine Allah'ın ona cennette dilediği yerde uçması için iki kanat verdiği ifade edilmiştir. Bu sebeple Ca'fer'e "tayyâr" ve "zü'l-cenaheyn" lakapları verilmiştir.⁴⁷

Ca'fer'i Rumlar'dan bir adamın vurarak iki parçaya böldüğü de rivayet edilir.⁴⁸ Ca'fer'in vücudunda o gün otuz, otuz küsur,⁴⁹ elli,⁵⁰ altmış küsur,⁵¹ yetmiş,⁵² seksen küsur⁵³ veya doksan küsur⁵⁴ ok, mızrak ve kılıç yarası bulunduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

Ca'fer öldürüldükten sonra sancağı Abdullah b. Revâha alarak atının üzerinde ilerledi. Aldığı bir yarayla parmağı yaralanan Abdullah atından aşağı inerek sallanan parmağını kopardı.⁵⁵ Aldığı bu yaradan dolayı olsa gerek tereddüt içerisindeydi. Amcasının oğlu, Abdullah'a gücünü toplayabilmesi için bir miktar et getirdi. Abdullah eti alarak ondan bir lokma aldı. Daha sonra savaş meydanından bir izdiham sesi gelmesi üzerine elinden eti attı ve ilerledi. Şehit olana dek savaştı.⁵⁶ Abdullah b. Revâha şehit olduğunda elli beş yaşındaydı.⁵⁷

Abdullah b. Revâha öldürüldükten sonra Müslümanlar benzeri görülmemiş bir şekilde bozguna uğradılar ve dağılmaya başladılar. Ensârdan Sâbit b. Erkam (Akrem) onlara yöneldi. Sancağı alarak ensâra bağardı. Ardından insanlar her

⁴² Vâkîdî, *Megâzî*, II, 761; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 26; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98; Taberî, *Târîh*, II, 151; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 223.

⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 26; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 421.

⁴⁴ İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 223.

⁴⁵ Önkal, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", 549.

⁴⁶ Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 82.

⁴⁷ Buhârî, *Megâzî* 44; Önkal, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", 549.

⁴⁸ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 761; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 26; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 421.

⁴⁹ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 761; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98.

⁵⁰ Buhârî, *Megâzî* 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 424-425.

⁵¹ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 761.

⁵² Vâkîdî, *Megâzî*, II, 761.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 114.

⁵⁴ Buhârî, *Megâzî* 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 424.

⁵⁵ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 71; Suruç, *Kâinatın Efendisi*, II, 451.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 27; Taberî, *Târîh*, II, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 114.

⁵⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, c. I (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 184.

yönden ona doğru koştular. O, “Ey insanlar! Bana doğru gelin, yanımda toplanın” dedi. Sâbit, Hâlid'e baktı ve “Ey Ebû Süleyman! Sancağı al” dedi. Hâlid “Almam. Sen onu almaya benden daha fazla layıksın. Sen benden daha yaşlısın ve Bedir'de hazır bulundun” dedi. Sâbit, “Ey adam! Onu al. Vallahi ben onu senin için aldım” dedi. Hâlid sancağı aldı ve bir müddet onu taşıdı. Düşman askerleri ona saldırıyorlardı. O yerinde sabit olarak durunca, saldırmaya tereddüt ettiler. Ardından Hâlid ve arkadaşları topluca onlara saldırdı ve onlardan büyük bir topluluğu dağıttı. Bizans askerleri bu durum karşısında gerileyince Müslümanlar geri döndüler.⁵⁸

Konuyla ilgili benzer bir rivayette Abdullah b. Revâha'nın öldürülmesinden sonra Müslümanların geri çekilmeye başladıkları, Bizans askerlerinin ise onları kovaladıkları belirtilir. Bu esnada Kutbe b. Âmir'in “Ey kavmim! Düşmana mukabele ederek öldürülmek kaçarak öldürülmekten daha hayırlıdır” diyerek bağırdığı zikredilir.⁵⁹

Hâlid'in düşmanlardan kurtulmak için uyguladığı yöntem kaynaklarda şöyle zikredilmiştir: Abdullah b. Revâha öldürüldükten sonra Hâlid geceyi geçirdi. Ertesi gün sabah olduğunda ordunun önündekileri geriye, geridekileri öne, sağdakileri sola, soldakileri sağa geçirdi. Bizans askerleri tanımadığı yüzler ve bayraklarla karşılaşınca onlara yardım geldi zannederek korktular. Bu esnada İslâm ordusu ani bir taarruzla düşmanın üzerine saldırdı. Maneviyatı sarsılan düşman ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu geri çekilme sırasında da daha önce benzeri görülmemiş bir bozguna uğradılar.⁶⁰ Müslümanların sağ kanat kumandanı Kutbe b. Katâde el-Uzrî'nin, Mâlik b. Zâfile'nin üzerine taarruz ederek öldürmesi de muhtemelen bu son taarruz sırasında meydana gelmiştir.⁶¹

Hâlid'in bu stratejisi sayesinde Müslümanlar, düşmanlarını bozguna uğratarak ağır bir zayıfla geri çekilmelerini sağladılar. Aynı anda onların geri çekilmesinden istifade ederek kendileri de savaş meydanından ayrıldılar. Müslümanlara sürekli

⁵⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 763; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 99; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târihi Dımaşk*, I, 154. Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 422.

⁵⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 763; Diyârbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, II, 72.

⁶⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 764; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târihi Dımaşk*, I, 155; Zehebî, *Târih*, I, 486.

⁶¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 114-115.

yardım geldiğini düşünen düşman da maneviyatları sarsıldığı için onları izlemeye cesaret edemedi.⁶²

Kaegi'nin Bizans tarihçisi Theophanes'den aktardığı bir rivayete göre; Müslümanlar, Bizanslıların müttefiki olan putperest Araplar ibadet ettiği bir sırada onlara saldırmışlardır.⁶³ Bu rivayetin taraflı bir şekilde kaleme alındığı ortadadır. Çünkü putperest Arapların günlük ibadet ritüelleri olmadığı bilinmektedir. Fakat düşmanca kaleme alınan bir bilgi dahi tarihçinin kullanabileceği bir kaynak olabilir.⁶⁴ Bu sebeple bu rivayet Bizans ordusundan birçok insanın öldürülmüş olabileceğini ve ismi geçen tarihçinin hem küçük bir ordu karşısında büyük bir kayba uğrayan ordusunun itibarını yükseltmek hem de Müslümanları karalamak için bu rivayeti uydurmuş olabileceği ihtimalini aklımıza getirmektedir.

Benzer şekilde Gibbon da (ö. 1208/1794) Müslümanların Bizans'a karşı bir zaferinden bahsetmektedir. Gibbon "İmparator, Konstantinopolis veya Kudüs'te zaferini kutlarken, Suriye sınırları içerisindeki küçük bir kasaba Sarazenler (Müslümanlar) tarafından yağmalanmış ve bu yağmacıları def etmek için gönderilen birlikler darmadağın edilmişlerdi. Bu sıradan ve önemsiz olay, bir devrimin başlangıcıydı" demektedir. Gibbon'un bahsettiği bu olayın kesin bir şekilde Mu'te Seriyyesi olduğunu söyleyemeyiz. Ancak hem verilen tarih hem de bölge Mu'te Seriyyesi'nin tarih ve mekânına uymaktadır.⁶⁵

Savaşın yedi gün devam ettiğine dair rivayetler bulunmakla birlikte⁶⁶ eldeki veriler ışığında bu mümkün gözükmemektedir. Çünkü savaşın ilk gününde üç komutanın şehit düşmesi gibi bir durum söz konusudur.

Bazı çalışmalarda öldürülen Bizans askerlerinin sayısı on iki olarak verilir.⁶⁷ Fakat bu tahmini bir rakam olmalıdır. İslâm tarihi kaynaklarında öldürülen düşman sayısı hakkında bir malumat bulunmamaktadır. Ancak gerek İslâm tarihi gerekse

⁶² Hudaî, *Nûru'l-Yakîn*, 203.

⁶³ Kaegi, *Bizans*, 116.

⁶⁴ Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar*, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Metis Yayınları, 1999), 11.

⁶⁵ Aleksandr Aleksandroviç Vasiliev (ö. 1372/1953), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 237.

⁶⁶ Ebü'l-Ferec Nüreddîn Alî b. Burhâneddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635), *İnsânü'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, tah. Abdullah Muhammed el-Halîlî, c. III (Beyrut: Dâri'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 97; Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 68; Şulul, *Kronoloji*, 836.

⁶⁷ Hakkı Dursun Yıldız vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. I (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 508.

Bizans tarihi kaynaklarından aktardığımız rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Bizans'ın bu savaş sırasındaki kaybı zikredilen bu rakamdan çok daha fazla olmalıdır.

Müslümanlar ve Bizans ordusu Mu'te'de karşılaştıklarında Hz. Peygamber'e bu olayın mucizevî bir şekilde gösterildiği, Hz. Peygamber'in de minbere oturarak Müslümanlara savaş meydanında yaşananları anlattığı zikredilir.⁶⁸ Benzer bir rivayette Ya'la b. Ümeyye'nin Mu'te ehlinin haberini Hz. Peygamber'e getirdiği, Hz. Peygamber'in ise "İstersen sen bana haber ver, istersen ben sana haber vereyim" diyerek savaşta yaşanan her şeyi eksiksiz olarak Ya'la b. Ümeyye'ye haber verdiği zikredilir.⁶⁹ Ya'la b. Ümeyye Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olduğu için bu rivayete itimat etmemiz mümkün değildir.⁷⁰

Hz. Peygamber'in yaşanan olayları mucizevî bir şekilde değil bir insan aracılığıyla öğrendiğini belirten bir rivayet de bulunmaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber'in Ebû Âmir isminde bir sahâbîyi Mu'te Ordusu'nun haberini almak üzere gönderdiği ve Mu'te ordusunun haberini ondan öğrendiği kaydedilmektedir.⁷¹ Fakat bu rivayet içerisinde de bazı yanlış bilgiler bulunmaktadır.⁷²

⁶⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 761; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 28; Buhârî, *Megâzî* 44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 115; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, I, 154; Zehebî, *Târîh*, I, 475. Yine bu rivayetlerde sancağı Hâlid b. Velîd aldığında Hz. Peygamber'in, "Şimdi sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç aldı. Allah fethi onlara nasip etti" dediği ifade edilir. Bkz. Buhârî, *Megâzî* 44; Taberî, *Târîh*, II, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 115; Hudaî, *Nûru'l-Yakîn*, 203; Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XV (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 290. Bu günden sonra Hâlid hep "seyfullah" olarak anılmıştır. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 115; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, I, 155; Zehebî, *Târîh*, I, 485. Mu'te Savaşı'nda Hâlid b. Velîd'in elinde dokuz kılıç parçalanmıştı. Bkz. Buhârî, *Megâzî* 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 425.

⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 429-430; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 73. Bazı yazarlar Hz. Peygamber'in Mu'te Savaşı'nda yaşanan olayları mucizevî bir şekilde görenek sahâbîlere aktardığını belirten rivayetleri kabul etmezler. Onlara göre Hz. Peygamber savaş esnasında yaşanan olayları bir sahâbîden öğrenerek Mescid-i Nebevî'deki ashâbına anlatmıştır. Bu konuyu geniş bir şekilde tartışmamız çalışmamızın sınırlarını aşacağı için bu tartışmalara girmemiz uygun olmayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak II: Medîne Yılları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 201-203; İhsan Arslan, "Hz. Peygamberin Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. X, sy. XLIX (2017), 729-732; İhsan Arslan, *Hz. Peygamber'i Doğru Anlamak* (İstanbul: Okur Akademi, 2017), 129-137.

⁷⁰ Halit Özkan, "Ya'la b. Ümeyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 296-297.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 99.

⁷² Mesela, bu rivayette sancağı ilk taşıyan kişinin Ca'fer b. Ebû Tâlib olduğu aktarılır. Fakat gerçekte sancağı ilk taşıyan kişi ordu komutanı olan Zeyd b. Hârîse'ydi. Rivayetlerin hemen hepsinde sancağı ilk taşıyan kişi olarak Zeyd b. Hârîse'nin ismi zikredilir.

Hız. Peygamber, Zeyd b. Hârîse ve Ca'fer b. Ebû Tâlib'in vefatlarını bizzat giderek ailelerine haber vermişti.⁷³

Hâlid b. Velîd'in Müslümanları yenilmiş olarak geri getirdiğini öğrenen Medineliler onları karşılamak için Curf denilen yere gittiler. Medineliler onların üzerine toprak atıyorlardı ve "Ey firariler! Allah yolundan kaçtınız" diyorlardı. Hız. Peygamber ise "Onlar firariler değiller. Bilakis tekrar savaşa gidecek olan mücahitlerdir. İnşallah" diyordu.⁷⁴

Yine benzer rivayetlerde Mu'te ordusunun Medine ehli tarafından çok olumsuz bir şekilde karşılandığı zikredilir. Mu'te ordusunun yaşadığı bu olumsuzluğu hiçbir İslâm ordusu yaşamamıştı. Onlar, Medineliler tarafından Allah yolundan kaçmakla itham ediliyorlardı. Hız. Peygamber'in ashâbının ileri gelenleri bu sebeple evlerinde oturuyorlar ve dışarıya çıkmaya utanıyorlardı. Bunun üzerine Hız. Peygamber onların her birine tek tek adam gönderip kendilerini teselli etmeye çalışmıştı.⁷⁵

Mu'te'ye gönderilen ordunun içinde Seleme b. Hişâm b. Muğîre de vardı. Bir gün onun eşi, Hız. Peygamber'in hanımı olan Hız. Ümmü Seleme'nin yanına geldi. Hız. Ümmü Seleme "Seleme b. Hişâm'ı niçin göremiyorum? Bir şikâyeti mi var?" diye sordu. Seleme'nin hanımı "Hayır. Fakat dışarıya çıkmaya gücü yetmiyor. Ne zaman o ve arkadaşları dışarı çıksa, 'Ey firariler! Allah yolundan kaçtınız' diye bağırırlar. Bu sebeple evde oturuyor" dedi. Hız. Ümmü Seleme bu haberi Hız. Peygamber'e ulaştırınca, o "Bilakis onlar tekrar savaşa gidecek olan mücahitlerdir. Dışarı çıksın" buyurdu.⁷⁶ Mu'te Seriyesi'nde hazır bulunan Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette, amcasının oğlunun bile onu firari olarak isimlendirdiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

Mu'te'de Müslümanların bir kısmı şehit edilmiş olmakla beraber, Müslümanlar da Bizans ordusunun askerlerinin bazılarını öldürmüş ve mallarından ganimet almışlardı. Örneğin, mücahitlerden biri bir yüzükle Hız. Peygamber'in yanına gelmiş

⁷³ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 766; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 28; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 34; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 380; Ya'kûbî, *Târîhu'l Ya'kûbî*, I, 384-385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 115.

⁷⁴ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 764-765; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 115.

⁷⁵ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 765.

⁷⁶ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 765; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 30; Taberî, *Târîh*, II, 152.

⁷⁷ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 765.

ve yüzüğün sahibini savaşta öldürdüğünü söylemişti. Rasûlullah da bu yüzüğü, zikri geçen mücahide fazladan vermişti.⁷⁸

Yine benzer bir rivayette, Hımyer kabilesinden yardım için gelenlerden olan bir bedevinin silahu ve atının gemi altın işlemeli olan bir Bizans askerini öldürdüğü zikredilmektedir.⁷⁹

Umâre b. Gazıyye'nin babasının da Mu'te Savaşı'nda bir düşmanla çarpışıp onu öldürdüğü, başındaki yakuttan miğferi de ganimet olarak alıp Medine'ye geldiği zikredilir. Hz. Peygamber de bu miğferi fazladan olarak ona vermişti. Bu miğfer, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde yüz dinara satılmıştı.⁸⁰

Ganimetlerle ilgili verilen bu haberlerden anlaşıldığına göre Müslümanlar da Bizans ordusuna zayıat verdirmişlerdir. Mute Savaşı'nda şehit düşen mücahitler Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha, Mes'ud b. el-Esved b. Hârise b. Nadle, Vehb b. Sa'd b. Ebû Serh, Sürâka b. Amr b. Âtıyye b. Hansâ', Hâris b. Nu'man b. Yesâf (Esâf) b. Nadle b. Amr (Abd) b. Avf b. Gânem b. Mâlik, Ubâde (Abbâd) b. Kays, Ebû Kuleyb b. Amr b. Zeyd, Câbir b. Amr b. Zeyd, Amr b. Sa'd b. Hâris ve Amir b. Sa'd b. Hâris'dir.⁸¹

Bu savaşta şehit olanların isimlerinin verildiği listelere baktığımız zaman ismi zikredilen kişilerin sadece muhâcir ve ensâr olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Mu'te ordusu içerisinde yer alan bedevi Araplardan da bazı şehitler verilmesine rağmen, bu şehitlerin isimlerinin ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarına girmediğini düşünebiliriz.⁸²

B. Mu'te Seriyesi'nin Tartışmalı Konuları ve Sonucu

1. Mu'te Seriyesi'nin Sebebi Hakkındaki Tartışmalar

İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Peygamber'in elçisinin öldürülmesi, Mu'te Seriyesi'nin temel sebebi olarak gösterilmekle birlikte bazı müsteşrikler, Mu'te

⁷⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 768; Zehebî, *Târîh*, I, 490.

⁷⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 768; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dımaşk*, I, 155-156; Zehebî, *Târîh*, I, 488-489.

⁸⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 769; Zehebî, *Târîh*, I, 490-491.

⁸¹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 769; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 36-37; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 176; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 223.

⁸² Maxime Rodinson (ö. 1425/2004), *Hazreti Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı (İstanbul: Hür Yayın, 1980), 170; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak II: Medine Yılları*, 200.

Seriyyesi'nin hangi sebepten hazırlandığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buhl, Hz. Peygamber'in elçisinin öldürülmesinin seriyyenin gerçek sebebi olduğunu kabul etmez. Ona göre Hz. Peygamber'in Mu'te Seriyyesi'ni tertip etmesinin asıl sebebi, o bölgede yaşayan Hristiyan ve putperest Arapları itaat altına alma isteğiydi.⁸³

Caetani de Mu'te Seriyyesi'nin sebebinin elçinin öldürülmesi olayı olduğunu kabul etmez. Caetani, İbn İshâk'ın (ö. 151/768) Mu'te Seriyyesi'nin sebebi olarak gösterilen elçinin öldürülme haberini zikretmemiş olmasını delil göstererek, seriyyenin hazırlanmasındaki gerçek sebebin bu olmadığını iddia eder. Ayrıca Mu'te Seriyyesi için Vâkıdî'nin (ö. 207/822) gösterdiği sebep doğru kabul edilecek olursa, bunun bir hükümdara iki kere elçi göndermek demek olacağını ve bunun mümkün olmadığını söyler. Üstelik İranlıların daha önceki bir tarihte Suriye'yi ele geçirmiş olmasından dolayı o bölgede bir Gassânî hükümdarlığının bulunabileceğinin bile şüpheli olduğunu söyler. Caetani'ye göre, yakında Mekke'ye hücum edecek olan Müslümanlar, Mu'te bölgesinde yapılan kıymetli kılıçlardan mühim bir miktarını ele geçirmek için bu seriyyeyi düzenlemiş olmalıdırlar.⁸⁴

İbn İshâk'ın asıl nüshası bugün elimizde bulunmamaktadır. Buna ek olarak İbn İshâk'ın eserini günümüze taşıyan İbn Hişâm (ö. 218/833) da onun bütün rivayetlerini kendi kitabına aktarmış değildir. Dolayısıyla İbn İshâk'ın asıl kitabında bu bilginin bulunmadığı ispat edilemez. Tersî söz konusu olsa bile her olayı İbn İshâk'ın bilme ve bildirme zorunluluğu da yoktur. İslâm tarihi bize sadece İbn İshâk kanalıyla ulaşmamıştır.⁸⁵

Caetani'nin, "Çünkü aynı hükümdara iki defa adam gönderilmiş olacaktır"⁸⁶ şeklindeki iddiası da çok makul değildir. Öncelikle Hz. Peygamber'in elçiyi Herakleios'a gönderdiğine dair bir bilgi yoktur. Hz. Peygamber bu mektubu onun valisine göndermiştir. Fakat Herakleios'a göndermiş olsa bile bu Caetani'nin

⁸³ Buhl, "Mü'te" 852.

⁸⁴ Leone Caetani (ö. 1354/1935), *İslâm Târîhî*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, c. V (İstanbul: Tanîn Matbaası, 1925), 227-229; Philip Khuri Hitti (ö. 1398/1978), *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, c. I (İstanbul: İFAV, 1995), 224; Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 90-91.

⁸⁵ Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 91.

⁸⁶ Caetani, *İslâm Târîhî*, V, 227.

zikrettiği gibi mümkün olmayan bir olay değildir. Pekâlâ, bir hükümdara iki veya daha fazla İslâm'a davet mektubu gönderilebilir.⁸⁷

Caetani'nin, "İranlılar Suriye'yi zapt ettikten sonra bir Gassânî hükümdarlığının mevcudiyeti bile müşküldür"⁸⁸ şeklindeki itirazı da tarihî olaylarla çelişmektedir. M. 611-619 yılları arasındaki savaşlarda, Sâsânîler, Bizans'ı bazı savaşlarda mağlup ederek Şam, Tarsus, İrmîniye, Filistin, Anadolu'nun bazı bölgeleri ve Mısır'ı işgal etmiştir. M. 619 yılında Avar Kağanı ile yüksek bir meblağ karşılığında antlaşmaya varan Herakleios, devletinin bu sınırlarını güvenceye aldıktan sonra İran'a karşı taarruza geçmiştir. M. 622 yılından itibaren, Bizanslılar savaşlarda başarılı sonuçlar alarak M. 628 tarihinde Sâsânîler'in ele geçirmiş oldukları toprakların tamamını kendilerinden almayı başarmışlardı. Herakleios'un bu başarısında Sâsânî Devleti içerisinde yaşanan taht kavgalarının da önemli bir payı bulunmaktaydı.⁸⁹ Bizans ve Sâsânî devletleri arasında yapılan savaşlarda M. 627 tarihinde yapılan Ninevâ Savaşı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarih, Hudeybiye Antlaşması'ndan birkaç ay öncedir. Hz. Peygamber'in bu iki devlet başkanına İslâm'a davet mektupları göndermesi bu son savaştan sonradır. Bu sırada Suriye'de Bizans hâkimiyeti de yeniden başlamış ve eski düzene geçilmiştir.⁹⁰

Son olarak, Mu'te'de güzel kılıçlar yapıldığı ve Mu'te Seferi'nin asıl sebebinin bu kılıçları ele geçirmek olduğu iddiasına gelince; Caetani'nin iddia ettiği gibi Mu'te Seriyyesi mevzu bahis olan bu kılıçları alıp Mekke'nin fethinde kullanmak gibi bir amaç taşısaydı, Mekke'nin fethinin de iptal edilmesi gerekirdi. Çünkü Mu'te Seriyyesi istenilen amacına ulaşamamıştır. Ayrıca o tarihte Hz. Peygamber ve Mekke arasındaki barış antlaşması geçerliydi. Yani o tarihte Mekke'nin fethi gibi bir düşünce söz konusu olamazdı.⁹¹

⁸⁷ Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 91-92.

⁸⁸ Caetani, *İslâm Târîhi*, V, 228.

⁸⁹ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 231-236; Georg Ostrogorsky (ö. 1396/1976), *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981), 88-97; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 146; Casim Avcı, "Rum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXV (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 222.

⁹⁰ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, 146; Işın Demirkent, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XVII (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 211-212.

⁹¹ Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 92.

Bize göre tarihte hiçbir olay tek bir nedenle açıklanamaz. Bütün olaylar birbirine neden-sonuç ilişkisiyle bağlıdır. İlk olarak Hz. Peygamber'in elçisinin öldürülmesi olayı bu seriyyeye sebep olan en mühim olaydır.

Buna ek olarak Hz. Peygamber'in Rebiyülevvel 8/Temmuz 629 tarihinde, on beş kişilik bir birliği Ka'b b. Umeyr el-Gifârî önderliğinde Zâtü Atlâh'a göndermesi de Mu'te Seriiyesi'nin sebepleri arasında zikredilebilir. Kaynaklarda bu birliğin bölge halkını İslâm'a davet etmek için gönderildiği zikredilir.⁹² Bu mücahitlerin neredeyse tamamı düşmanın ani bir taarruzuna maruz kalarak şehit düşmüşlerdi. Sadece seriyye komutanı Ka'b yaralı olarak kurtulup Medine'ye dönebilmişti. Bu olaya çok üzülen Hz. Peygamber düşmanlardan intikam almak için üzerlerine bir ordu göndermeyi düşünmüş fakat bölge halkının başka yere kaçtıklarını haber alınca bu teşebbüsten vazgeçmişti.⁹³ Hz. Peygamber Zâtü Atlâh Seriiyesi'nde şehit edilen askerlerinin intikamını almak gayesiyle de Mu'te Seriiyesi'ni tertip etmiş olabilir.⁹⁴

Ayrıca Ebû Zehra'nın İbn Teymiyye'den aktardığına göre Mu'te Seriiyesi'nin diğer bir sebebi de Bizans'ın Şam valisi tarafından bölgede yaşayan Müslümanların öldürülmesiydi. Bu hareket yeni dinin yayılması yolunda büyük bir engeldi ve bertaraf edilmesi gerekiyordu.⁹⁵ Mu'te Seriiyesi'nin sebebi olarak zikredilen bu bilgiyi diğer kaynaklarda göremedik. Ancak Bizans'ın Şam valisinin bölgede yaşayan Müslümanlar üzerinde baskı yapması ve İslâm'ın bölgede yayılmasını engellemesi ihtimal dâhilinde bir durumdur. Bu sebeple seriyyenin bu amaçla da bölgeye gönderildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

⁹² Muir (ö. 1323/1905), gönderilen bu birliğin görevinin ilk dönem kaynaklarında çok sarıh bir şekilde belirtilmediğini ifade eder. Ona göre bu birlik bazı kabilelere elçilik göreviyle gönderilmiş olabileceği gibi, Suriye sınırında meydana gelen olaylar hakkında bilgi toplamak için de gönderilmiş olabilir. Bkz. Sir William Muir (ö. 1323/1905), *The Life of Mohammed*, (Edinburgh: John Grant, 1923), 393.

⁹³ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 752-753; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 97; Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, 147-148; Özdemir, *Hz. Peygamber'in Seriiyeleri*, s.174-175; Elşad Mahmudov, "Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2005), 414-415.

⁹⁴ Caetani, *İslâm Târîhi*, V, 228-229; W. Montgomery Watt (ö. 1427/2006), *Hz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer, 2016), 53; Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, 146; Şulul, *Kronoloji*, 828.

⁹⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, c. IV (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1993), 41.

2. Düşman Askerlerinin Sayısı Hakkındaki Tartışmalar

Kaynaklarda düşman askerlerinin sayısı yüz bin,⁹⁶ yüz elli bin,⁹⁷ iki yüz bin⁹⁸ ve iki yüz elli bin⁹⁹ olarak verilir.

Görüldüğü gibi kaynaklarda geçen rakamlar oldukça abartılı görünmektedir.¹⁰⁰ Muhtemelen ravilerin Bizans ordusunun sayısına dair verdikleri bilgiler Mu'te'de fiilen Müslümanlarla çarpışan ordunun mevcuduna değil, Sâsânî İmparatorluğu'na karşı yakın zamanda büyük zaferler kazanmış olan Bizans İmparatorluğu'nun Suriye'deki muazzam askeri varlığına işaret eder.¹⁰¹

Ayrıca Bizans ordusunun başında İmparator Herakleios'un olması zor bir ihtimal gibi gözükmektedir.¹⁰² Bizans tarihçisi Theophanes'in verdiği bilgiye göre Bizans ordusunun başında Theodoros (Vicarius) isminde bir kumandan bulunmaktaydı.¹⁰³ Bazı kaynaklarda zikri geçen bu kumandanın Herakleios'un kardeşi olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca Bizans kaynaklarında, komutan Vicarius Theodoros'un Müslümanlara karşı kullandığı askeri birliklerin, çölün güvenliğinden sorumlu olan Araplar olduğu bildirilir.¹⁰⁵

Hamîdullah ise (ö. 1423/2002) "Esasen İranlılar'la savaşmak için toplanmış bulunan Bizans askeri birlikleri henüz kışlarına dönmemişti, bu yüzden imparator Gâssânilerin yardımına koşmak üzere hazır yüz bin mevcutlu bir ordu sahibiydi"¹⁰⁶ der. Ayrıca o "Şayet imparator, Şurahbîl'in yardımına geniş takviye kuvvetleri göndermemiş olsaydı olay mahalli bir vakia olarak kalacaktı"¹⁰⁷ demek suretiyle

⁹⁶ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 760; Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, 13; Hattâb, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, 96.

⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 416; Hudarî, *Nûru'l-Yakîn*, 203.

⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 22; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 222; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, I, 153.

⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 416; Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 57.

¹⁰⁰ Buhl, "Mü'te", 852; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 396. Bizans ordusunun İslâm tarihi kaynaklarında belirtildiği kadar kalabalık olmaması ihtimali yüksektir. Ancak bazı oryantalistlerin de kabul ettiği üzere profesyonel askerlerden ve müttefik Arap kabilelerinden oluşan Bizans ordusu hem sayı bakımından hem de teçhizat bakımından İslâm ordusundan kat kat kuvvetliydi. Bkz. Muir, *The Life of Mohammed*, s. 394.

¹⁰¹ Şulul, *Kronoloji*, 832-833.

¹⁰² Hattâb, *Komutan Peygamber*, 207.

¹⁰³ Buhl, "Mü'te", 852; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 60.

¹⁰⁴ Muir, *The Life of Mohammed*, 394; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi İlk Dönem* (Ankara: 2001), 338; Işın, XVII, 211.

¹⁰⁵ Kaegi, *Bizans*, 116.

¹⁰⁶ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 335.

¹⁰⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 330.

Mu'te Seriyyesi için İslâm tarihi kaynaklarında verilen bilgilerin doğru olduğunu savunur.

Mu'te Seriyyesi, Cemaziyelevvel 8/Eylül 629 tarihinde gerçekleşmişti. Herakleios'un bu savaştan sadece üç ay önce Pers generali Şehrbârâz ile Safer 8/Haziran 629 tarihinde Kapadokya'daki Arabissos bölgesinde barış şartlarını konuşmak üzere buluşmuş olması¹⁰⁸ ve yine Herakleios'un M. 629 veya M. 630 tarihinde Sâsânîler'den geri alınmış olan Kutsal Haç'ı görkemli bir törenle Kudüs'teki yerine koydurtmuş olması¹⁰⁹ Hamîdullah'ın söylediklerini desteklemektedir. Bu iki olay Herakleios'un Mu'te Seriyyesi'nin gerçekleştiği tarihlerde ordusuyla birlikte bu bölgede bulunduğunu göstermektedir.

Mu'te Seriyyesi'nde hazır bulunmuş olan Ebû Hüreyre, düşmanın sayısı hakkında fikir yürütebilmemizi sağlayacak olan şu bilgileri vermektedir: "Düşmanla karşılaştığımızda silah, harp aletleri, ipek ve altın bakımından onlara karşı koyamayacağımızı gördük. Gözlerimiz kamaştı." Ebû Hüreyre'nin bu şaşırılmış halini gören Sâbit b. Erkam, "Ey Ebû Hüreyre, sana ne oldu? Çok büyük bir topluluk görmüş gibisin. Bedir'de hazır bulundun mu? Muhakkak bizler çoklukla yardım görmedik" dedi.¹¹⁰

Bize göre de düşman sayısı kaynaklarda belirtildiği kadar çok olmamalıdır. İslâm tarihi kaynaklarında belirtilen, en az sayı olan yüz bin bile çok abartılıdır. Çünkü o kadar büyük bir ordu karşısında Müslümanların fazla şansı olamazdı. Düşmanlar İslâm ordusunu kısa bir süre içinde kuşatıp imha ederlerdi. Fakat bu rivayetten de anlaşıldığı üzere Bizans ordusu sayı ve silah bakımından Müslümanlardan bir hayli üstündü.

İslâm tarihi kaynaklarında Bizans ordusunun başında İmparator Herakleios'un bulunduğu zikredilse de bize göre bu bilgi doğru olmamalıdır. Bizans ordusunun İran'la yapılan savaşlar sebebiyle bölgede olduğu bilinmektedir. Ayrıca üzerlerine gelen teçhizatlı bile sayılamayacak üç bin kişilik bir ordudan Bizanslıların haberdar olmaması da mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple Bizans ordusunun tamamı yerine belki on bin kişilik bir birliğin Müslümanlar ile savaşmak üzere bölgeye

¹⁰⁸ Kaegi, *Bizans*, 117.

¹⁰⁹ Hitti, *İslâm Tarihi*, I, 223; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 97.

¹¹⁰ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 760; Zehebî, *Târîh*, I, 481-482; İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimaşk*, I, 153. Bizans Ordusu'ndaki askerlerin çokluğu bazı şiirlere de konu olmuştur. Bir şiirde düşman ordusundaki askerlerin miğferleri yıldızlara benzetilmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 417.

gönderildiği düşünülebilir. Muhtemelen Bizans kaynaklarında belirtildiği gibi bu ordunun başında İmparator Herakleios'un kardeşi Theodoros (Vicarius) bulunmaktaydı. Theodoros hem kendi yanındaki profesyonel ordu hem de bölgede bulunan müttefik Araplar'dan oluşan bir orduyla Müslümanların karşısına çıkmış olmalıdır.

3. Mu'te Seriyyesi'nin Sonucu Hakkındaki Tartışmalar

Mu'te Seriyyesi'nin İslâm ordusu için hezimet mi yoksa zafer mi olduğu hakkında pek çok görüş belirtilmiştir. Bunlardan bazılarını inceleyelim.

Vâkıdî, eserinde kendisine ulaşan tüm rivayetleri aktardıktan sonra "Bizce Hâlid'in ve Müslümanların yenildiğini belirten rivayet daha sahihtir" demektedir.¹¹¹ Yine Vâkıdî'nin aktardığı bir rivayet de, "O gün Hâlid b. Velîd geri çekildiği için insanlar tarafından kaçmakla suçlandı ve uğursuz sayıldı"¹¹² şeklindedir.

Mu'te Seriyyesi'nin sonucu hakkında fikir belirten tarihçilerden biri de İbn Kesîr'dir (ö. 774/1373). İbn Kesîr, seriyye ile ilgili tüm rivayetleri aktardıktan sonra "Hâlid bayrağı eline aldığı anda Müslümanları topladı. Onları Rum ve Müstagrîbe Araplar'ın elinden kurtardı. Ertesi gün sabah olduğunda ordunun sağındakileri sola, solundakileri sağa, önündekileri geriye, geridekileri öne geçirdi. Rumlar Müslümanlara yardım geldiğini zannettiler. Bu esnada Hâlid onlara saldırarak Allah'ın izni ile onları hezimete uğrattı" diyerek savaşın Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandığını iddia etmiştir.¹¹³

İbn Kesîr, İslâm ordusunun Medine'de firariler şeklinde karşılandığını belirten rivayetleri de şu şekilde açıklamaktadır: "İki ordunun karşılaştığı anda bazı kimseler firar etmişlerdi. İslâm ordusunun büyük bir kısmı ise firar etmemiş ve düşmana karşı muzaffer olmuşlardı. Rasûlullah'ın minber üzerinden Müslümanlara söylediği, 'Sonra sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç aldı ve onun eliyle fetih nasip oldu' sözü de bunu ifade eder"¹¹⁴ demiştir. Ayrıca İbn Kesîr bu görüşünü desteklemek için Mu'te Seriyyesi'ne katıldığı kesin olan¹¹⁵ Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivayeti aktarmaktadır: "Rasûlullah'ın gönderdiği seriyyelerden birinde ben de

¹¹¹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 764

¹¹² Vâkıdî, *Megâzî*, II, 764.

¹¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 430.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 431.

¹¹⁵ Buhârî, *Megâzî* 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 424-425.

bulunuyordum. Askerlerin bir kısmı savaş alanından kaçtılar, ben de kaçanların içindeydim. Sonra, 'Ne yapacağız? Ordudan firar ettik ve gazabı hak ettik. Eğer Medine'ye girersek öldürülürüz. Rasûlullah'a gidip durumumuzu arz ederiz. Eğer tövbe imkânı varsa tövbe ederiz, yoksa Medine'den gideriz' şeklinde kendi aramızda karar aldık. Sabah namazından önce Rasûlullah'a gittik. Rasûlullah 'Kim bu kavim?' diye sordu. Biz de 'Biz firarileriz' dedik. Bunun üzerine Rasûlullah 'Hayır, bilakis siz tekrar savaşa gidecek olan mücahitlersiniz. Ben de sizin grubunuzdanım ve Müslümanların grubundanım' buyurdu. Biz de Rasûlullah'ın yanına gidip elini öptük."¹¹⁶ Rivayette açık bir şekilde Mu'te Seriyyesi zikredilmemiş olmakla birlikte diğer rivayetlerle birlikte düşünüldüğü zaman İbn Ömer'in bahsettiği bu seriyye Mu'te Seriyyesi olmalıdır.

İbn Kesîr, bu rivayetin ardından Müslümanların aldıkları ganimetlerle ilgili rivayetleri de naklederek Müslümanların bu savaşta bazı şehitler vermelerine rağmen çok daha fazla düşmanı öldürdüklerini hatırlatır. İbn Kesîr bunlara ek olarak bazı *megâzî* âlimlerinin bu kadar kalabalık bir düşmanın arasından canlı kurtulmayı da bir zafer olarak değerlendirdiklerini, ancak kendisinin bu fikirde olmadığını Müslümanların düşmanı yenmek suretiyle bir zafer kazandıklarını iddia etmektedir.¹¹⁷

Mustafa Fayda ise "Bize göre Mu'te Savaşı'nın sonucu bir zaferdir ancak bu zafer, Bizans ordusunun tamamen mağlubiyeti manasında değil, Hâlid b. Velid'in savaştığı bölgedeki düşman askerlerinin yenilmesi ve Müslümanların çok az zayıat vererek çekilmesi sonucunda elde edilmiş bir muvaffakiyettir. Hâlid, ordusunu savaş meydanından çekebilmek, yok olmaktan kurtarmak için bu savaşı yapmak mecburiyetindeydi. Kumandayı aldığı günün ertesinde, ani bir hücum ile bu çekilmeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirdi. O, bu savaş esnasında, mesuliyetini müdrük bir kumandan olarak, merkezî karargâhtan (Medine) çok uzak olduğunu, yiyecek ve yardımcı kuvvet bakımından destek alamayacağını, ayrıca bu büyük ordu karşısında az sayıda askeri bulunduğunu biliyordu. Stratejisini buna göre tespit etti;

¹¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 275/888), *Sünen*, haz. Muhammed Berber (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2013), Edeb 16; Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünen*, Haz. İzzet Ubeyd ed-De'âs, Âdil es-Seyyâd (Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1997), Cihâd 106; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892), *Sünen*, Haz. Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.), Cihâd 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 431-432.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 432-438.

çekilme esnasında, bir taraftan yardım aldığını, diğer taraftan da düşmanı çöle çekmek istediğini hissettiren bir taktiğe başvurdu; bu planında muvaffak da oldu. Hz. Peygamber'in bu savaş esnasında ona "seyfullah" adını vermesi ve "Müslümanlara fetih nasip olduğunu" ifade buyurması bundan dolayıdır."¹¹⁸

Bize göre Müslümanlar için Mu'te Seriyyesi mecazî anlamda bir zafer olarak değerlendirilebilir. Çok az mücahidin şehit düştüğü bu savaş sayesinde Müslümanlar daha sonraki yıllarda yapılacak olan fetihler için büyük bir tecrübe kazanmışlardır. Böylece Müslümanlar hem bölgeyi tanıdılar, hem de düşmanın taktik ve silah gücü hakkında malumat sahibi olmuşlardır.

SONUÇ

Metin içerisinde dağınık olarak İslâm ve Bizans kaynaklarından verdiğimiz rivayetlerden anladığımız kadarıyla Mu'te Seriyyesi şu şekilde gerçekleşmiş olmalıdır. Hz. Peygamber 8/629 tarihinde Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi bir mektupla Busrâ Valisi'ne göndermiştir. Yolda Şurahbîl b. Amr el-Gassânî tarafından önü kesilen Hâris, Rasûlullah'ın elçisi olduğu için öldürülmüştür. Bu durum Hz. Peygamber'in çok ağırına gitmiş ve misilleme yapılması için büyük bir ordu kurulmasına karar vermiştir. Oluşturulacak bu büyük ordu sayesinde daha önce Zâtü Atlâh Seriyyesi sırasında öldürülen mücahitlerin intikamlarının alınması ve kuzey bölgesinin kabilelerine Müslümanların gücünün gösterilmesi amaçlarının da var olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır. Metin içerisinde belirttiğimiz rivayetlerde açıkça görüleceği üzere Hz. Peygamber, İslâm ordusuna üç komutan tayin etmiştir. Hz. Peygamber böyle bir seferin ne kadar tehlikeli olduğunu bildiği için ilk defa böyle bir komutan ataması gerçekleştirmişti.

Mekke'den daha sekiz yıl önce kaçarak kurtulabilmiş olan Müslümanların, Bizans'ın düşmanlarına karşı üst üste zaferler kazandığı, Bizans İmparatorluğu'nun kendisine güveninin zirve yaptığı bir dönemde, onlara karşı saldırıya geçmiş olması önemle üzerinde düşünülmesi gereken bir olaydır. İslâm ordusu yapılan hazırlıkların ardından üç bin kişilik bir ordu ile Medine'den ayrılmıştır. Ordu içerisinde Hz. Peygamber'in amcaoğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib olmasına rağmen ordunun ilk komutanı olarak azatlı köle Zeyd b. Hârise'nin seçilmiş olması da çok önemlidir. Bu hareket soy ve neseple övünme üzerine kurulu Cahiliye Arap zihniyetine vurulan önemli bir darbedir. Hz. Peygamber ömrü boyunca bu zihniyeti yok etmek için

¹¹⁸ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, 166-167.

uğraşmasına rağmen bunda tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Her fırsatta benzer düşüncenin yansımaları karşısına çıkmıştır.

İslâm ordusu, Mu'te bölgesine geldiği zaman Bizans ordusu ile karşılaşmıştır. İslâm tarihi kaynaklarında bu ordunun yüz bin ile iki yüz elli bin kişi arasında olduğu ve başlarında Bizans İmparatoru Herakleios'un bulunduğu zikredilse de bize göre hem sayı hem de komutanın kimliği doğru olmamalıdır. Öncelikle Bizans ordusunun İran'la yapılan savaşlar sebebiyle bölgede olduğu bilinmektedir. Üzerlerine gelen teçhizatlı bile sayılamayacak üç bin kişilik bir ordudan Bizanslılar'ın haberdar olmaması mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple Bizans ordusunun tamamı yerine belki on bin kişilik bir birliğin Müslümanlar ile savaşmak üzere gönderildiği düşünülebilir. Muhtemelen Bizans kaynaklarında belirtildiği gibi bu ordunun başında İmparator Herakleios'un kardeşi Theodoros (Vicarius) bulunmaktaydı. Theodoros hem kendi yanındaki profesyonel ordu hem de bölgede bulunan müttefik Araplar'dan oluşan bir orduyla Müslümanların karşısına çıkmış olmalıdır. Bu müttefik Arap gücünün de on beş bin kişi civarında olduğunu düşünebiliriz. Bu durum da Bizans Ordusu muhtemelen yirmi beş bin civarında askerden oluşmaktaydı. Bu sayıda neredeyse İslâm ordusunun on katına tekabül etmektedir. Müslümanlar bir kısmı profesyonel askerlerden oluşan bu orduyu gördüklerinde muhtemelen Bizans ordusunun tamamının kendi üzerlerine geldiğini düşünmüş olmalılardır.

Bu muazzam ordu karşısında savaşın hemen başında Müslümanlar büyük bir bozguna uğramışlardı. Savaşın bu ilk hengâmesinde İslâm ordusu üç komutanını kaybetmişti. Daha sonra komutanlık vazifesi Hâlid b. Velîd'e kalmıştır. Hâlid uyguladığı strateji ile İslâm ordusunu tamamen imha olmaktan kurtararak Medine'ye getirmeyi başarmıştır. Bu savaş sırasında içlerinde Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu bazı Müslümanların İslâm ordusundan firar ettikleri de rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak rivayetlerden anladığımız kadarıyla Mu'te ordusunun tamamı Medine'de "firariler" şeklinde karşılanmıştır.

Son olarak bazı kapalı yönlerine rağmen Mu'te Seriyyesi, Müslümanlar ve Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun ilk karşılaşması olması hasebiyle çok önemlidir. Mu'te Seriyyesi, Bizans İmparatorluğu'nun başşehri İstanbul'un 1453 yılında, Türklerin eliyle fethedildiği zamana kadar devam eden bir mücadelede çekilen ilk silah olmuştu.

Bu savaş Bizans ve müttefiklerinin kuvvet, taktik ve stratejisini tanıma niteliği taşıyan bir keşif kolu savaşıydı. Bu savaşta elde edilen bilgiler bilahare Bizans'a karşı verilen savaşlarda çok faydalı olmuştur. Mu'te, daha sonra yapılacak fetihler için bir basamak görevi görmüştür.

Müslümanlar için bu savaşın diğer önemli bir sonucu da, kendilerinden 1100 km. uzak olan bir bölgeyi geçerek o bölgede bulunan insanlara İslâm'ı tanıtma fırsatı bulmalarındır. Bu olayın üzerinden bir yıl geçmeden yapılan Tebûk Gazvesi'nde bu bölgedeki birçok kabilenin İslâm'a girmesinde veya Müslümanların hâkimiyetini kabul etmesinde bu ilk teşebbüsün önemli bir payı vardır.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin. "Mûte Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- _____. "Gazve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 488-489. İstanbul: TDV Yayınları 1996.
- Arslan, İhsan. "Hz. Peygamberin Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (2017): 706-745.
- _____. *Hz. Peygamber'i Doğru Anlamak*. İstanbul: Okur Akademi, 2017.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- _____. "Rum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 222-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak II: Medine Yılları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892). *Ensâbü'l-Eşrâf*. tah. Muhammed Hamîdullah. 13 cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1391/1971). *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*. İstanbul; Hisar Yayınevi, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (ö. 256/870). *Sahîh*. tah. ve tahr. Ahmed Zehve, Ahmed İnâye. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 2011.
- Buhl, Fr. "Mü'te". *İslâm Ansiklopedisi*. 8: 851-852. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Caetani, Leone (ö. 1354/1935). *İslâm Târîhî*. çev. Hüseyin Cahit Yalçın. 10 cilt. İstanbul: Tanîn Matbaası, 1925.
- Demirkent, Işın. "Herakleios". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 210-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (ö. 990/1582). *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâl-i Enfesi Nefis*. 2 cilt. Beyrût: Müessesetü Şa'bân, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *Sünen*. Haz. İzzet Ubeyd ed-De'âs, Âdil es-Seyyâd. 5 cilt. Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1997.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Son Peygamber Hz. Muhammed*. çev. Mehmet Keskin. 4 cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1993.
- Ekinci, Muhammed Salih. *Tarihte Metod ve Tarihi Tetkikler Işığında Sahabe Dönemi*. çev. Mehmet Ecir Eşiyok. Konya: ts.
- Erdem, Sargon, Kılıç, Hulusi. "Abdullah b. Revâha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 129-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- _____. "Hâlid b. Velîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 289-292. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- _____. "Seriyye". *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 4: 1779. İstanbul: 2006.
- Ginzburg, Carlo. *Peynir ve Kurtlar*. çev. Ayşen Gür. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- el-Halebî, Ebü'l-Ferec Nûreddîn Alî b. Burhâneddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635). *İnsânü'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. tah. Abdullah Muhammed el-Halîlî. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013.
- Hamîdullah, Muhammed (ö. 1423/2002). *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2001.
- _____. *Hz. Peygamberin Savaşları*. çev. Nazire Erinç Yurter. İstanbul: ts.
- _____. *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*. çev. Ülkü Zeynep Babacan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- _____. *İslâm'da Devlet İdaresi*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Hasan, Hasan İbrahim. *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş. 14 cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Hattâb, Mahmut Şit. *Komutan Peygamber*. çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988.
- _____. *Peygamber Ordusunun Tarihi*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Hitti, Philip Khuri (ö. 1398/1978). *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 2 cilt. İstanbul: İFAV 1995.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi İlk Dönem*. Ankara: 2001.
- Hudarî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî (ö. 1345/1927). *Nûru'l-Yakîn fi Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (ö. 463/1071). *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*. tah. Şevkî Dayf. Kahire: 2002.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdullah b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176). *Târîhu Medineti Dımaşk*. tah. Muhibbüddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî. 80 cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). *el-Kâmil fi't-Târîh*. tah. Ebü'l-Fidâ' Abdullah el-Kâzî, Muhammed Yûsuf ed-Dakkâk. 11 cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Sâid b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064). *Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebeviyye*. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö. 218/833). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. tah. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şiblî. 4 cilt. Beyrût: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ebû Bekir b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). *el-Menârü'l-Münîfî's-Sahîh ve'z-Zâif*. tah. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 cilt. Cîze: Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 275/888). *Sünen*. haz. Muhammed Berber. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2013.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Muhtasarü Târihi Dımaşk li-İbn Asâkir*. tah. Ruhiyye Nehhas, Riyaz Abdülhamid el-Murad, Muhammed Mutî' Hafız. 28 cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1984.
- _____. *Lisânü'l-Arab*. tah. Abdullah Ali el-Kebîr v.d. Kâhire: Dârü'l-Meârif, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bagdâdî (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. tah. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.
- Lings, Martin. *Hizmeti Muhammed'in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Kaegi, Walter E. *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*. çev. Mehmet Özey. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an'ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Köksal, M. Asım (ö. 1419/1998). *İslâm Tarihi*. 18 cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.
- Mahmudov, Elşad. "Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları" Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058). *el-Ahkâmü's-Sultaniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*. tah. Ahmed Mübârek Bagdâdî. Kuveyt: Mektebetü Dârü İbn Kuteybe, 1989.
- Muir, Sir William (ö. 1323/1905). *The Life of Mohammed*. Edinburgh: John Grant, 1923.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *Sahîh*. Beyrût: Dârü İbni Hazm, 2010.

- Nedvî, Ebü'l Hasen Ali. *Rahmet Peygamberi*. çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Ostrogorsky, Georg (ö. 1396/1976). *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.
- Önkal, Ahmet. "Ca'fer b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- _____. "Gaza". *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. 3: 31. İstanbul: 2000.
- Özdemir, Serdar. *Hz. Peygamberin Seriyeleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- _____. "Seriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özkan, Halit. "Ya'la b. Ümeyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 296-297. İstanbul: TDV Yayınları 2013.
- Reşid, Abdullah. *İslâm da Ordu ve Komutan*. çev. Enver Güneç, Seraceddin Emre. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Rodinson, Maxime (ö. 1425/2004). *Hazreti Muhammed*. çev. Atilla Tokatlı. İstanbul: Hür Yayın, 1980.
- Suruç, Salih. *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*. 2 cilt. İstanbul: Nesil Yayınları, 2004.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bagdadî (ö. 310/923). *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892). *Sünen*. Haz. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Vasiliev, Aleksandr Aleksandroviç (ö. 1372/1953). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. tah. Abdülemîr Mihna. 2 cilt. Beyrût: Şirketü'l-İlemî li'l-Matbû'ât, 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddîn Yâkût b. Abdullah (ö. 626/1229). *Mü'cemü'l-Büldân*. 5 cilt. Beyrût: Dârü's-Sadr, 1977.
- Yaman, Ahmet. *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

- Yesûî, Luvîs Ma'lûf (ö. 1368/1947). *el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm*. Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun vd. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid (ö. 207/822). *Kitâbü'l-Megâzî*. tah. Marsden Jones. 3 cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Watt, W. Montgomery (ö. 1427/2006). *Hız. Muhammed Medine'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Zakzûk, Mahmûd Hamdî. "es-Serâyâ". *el-Mevsû'atü'l-İslâmiyye el-Âmme*. Kahire: 2001.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*. tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

Erkocaaslan, Recep. "Müslümanlar ile Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun İlk Karşılışması: Mu'te Seriyyesi". *RTEÜİFD* 6 (12): 129-158.

